

ЕСАД МЕКУЛИ, ПРИШТИНА

СЕЋАЊЕ НА ВРЛОГ ЧОВЕКА И ПЕСНИКА

Упознао сам га у Плаву, кад сам био десетогодишњи дечак. Он — студент, говорљив и жустрих покрета, у лакој летњој блузи поткресаних рукава и истобојним, испегланим панталонама. Допадљив. Радоје, и он студент, који је као очева својта често навраћао к нама, позва ме док сам играо пред кућом и — приведе.

— Ово је Есад, знан као Сато Оџин, син познатог Оце Нокшића — рече другу поред себе и, држећи ме за руку, окрену се мени: — А овај овде, мој драги рођс, ово је поета Радован Зоговић. Тек ћеш га упознати по његовим пјесмама и, богме, књигама. . .

Песник ми пружи руку — први живи песник кога сам видео --- и помилова ме по тршавој коси, непосредно, пријатељски.

Остале су ми у трајној успомени његова појава и, нарочито, његове продорне плаве очи.

*
* * *

Као студент друге године ветеринарске медицине у Београду, 1937. године, учествовао сам на књижевној приредби напредних писаца, која се одржавала у Физичкој сали Филозофског факултета. Читао сам песму *Метохији* — уводну песму већ довршене збирке, у рукопису — *Шћиптар ти пева, Метохијо*.

Дворана је била дупке пуна студената, радника и напредних грађана. Студентске страже су већ од поднева мотриле у холу зграде, а за време приредбе и у сали, на сваког ко би се показао поле сумњив, и на непознате, због могућих провокација. . . Узбуђен као никад, сав у жижи очију што сјакте одоздо и с галерије, читао сам отворена срца песму-вапај о народу „распетом између

полети и мрзети“, док су моја браћа и сестре по идеји френетично аплаудирала. . .

Кад сам, сав зајапурен, излазио из сале, неко ме изненада ослови:

— Друже Сато!

Два плава ока, заувек понесена из дечаштва, својатљиво су ме гледала.

— Радован! — Загрлих га и пољубих, никад срећнији. Журећи некуд, он ми испред зграде рече:

— Добра ти је пјесма. Смета само она трава као свила у мучној јави натопљеној крвљу и патњама. . .

Отада смо се ретко виђали. И то углавном на дискусионим састанцима Друштва студената Космета, где се он, као марксист, залагао за пуну равноправност свих народа. На те састанке он ми је често доносио на читање или поклањао неку књигу вредну пажње или неки број часописа са својим песмама. За мене је он у то време био оличење ангажованог песника и револуционара. Мој узор.

* * *

Убрзо по ослобођењу, као радник Агитпропа ЦК КПЈ, Радован се из Централног комитета обратио ОК КПЈ за Косово и Метохију и у том писму скренуо пажњу и на сина једног хоће из Плава, Есада, којег препоручује. . .

Нешто касније, кад сам већ заузимао одређени положај у друштву, дат ми је да прочитам тај део његовог писма.

Као први уредник листа „Рилиндја“, присуствовао сам 1945. године саветовању с уредницима листова из унутрашњости, које се одржавало при ЦК КПС. Једва сам чекао да након састанка посетим незаборавног Радована и да му захвалим на бризи о мени. Обавештен сам да се налази у „Мадери“. . .

Сачекао ме је у ходнику, до степеништа — чио, насмејан. Онакав каквог сам и желео да видим.

— Ти, Сато! А што си тако омршао? — рече, брижно ме загледујући. — Знам, у агитпропу си и ти, радиш у штампи. Напоран посао. . . А литература? Пишеш ли? . . . Велиш: помало. Да, сви ми крадуцкамо вријеме за њу, волшебницу. . . Дошао си да ме видиш и поводом овог писма ОК-у, је ли? Али, можеш ли сутра навратити, бићу слободнији? . . . Како, враћаш се за час-два?! Али јави се кад будеш могао. . . Свакако. И, хвала што си дошао!

Растали смо се загрливши се. Као прави пријатељи.

Од јула 1949. поред службовања у Ветеринарском заводу, доста времена сам посвећивао раду на реализацији часописа „Јета е ге“. Покренут је први пут, не само у нас, чисто књижевни, двомесечни часопис на шћиптарском језику — без традиције

и без потребних литерарних кадрова. Био је то смео, готово фантастичан подухват! Па ипак, неочекивано брзо сакупљени су прилози, постављене контуре и дат правац уређивања. Заступљене су готово све планиране рубрике — од оригиналне поезије и прозе, есеја, књижевних покушаја младих и најмлађих, па до превода из домаће и светске књижевности. . .

Била ми је жарка жеља да одмах, још у првом годишту, објавимо магистралну поему *Дошљаци. Пјесме Али Бинака*, која је, уз Крлежину лирику, на мене посебно утицала — као ангажована, револуционарна *поезија*. Поему сам преводио с љубављу, свестан њеног уметничког и политичког значаја. Међутим, прилике за објављивање те поеме нису биле нарочито погодне. А ја сам сматрао да је крајње време да се и шира читалачка публика на свом језику упозна са делом које уметнички објективно сведочи о патњама албанског народа у монархистичкој Југославији. И у три броја првог годишта излажења часописа штампано је свих једанаест песама поеме, уз кратки предговор и ауторове белешке. Али је, на жалост, препев објављен без ауторова имена. Зато сам силно желео да тек изишли, први број „Јета е ге“ лично предам писцу, уз нужно извињење, и да чујем драгоцено мишљење о форми и садржини нашег првенца. . .

Први пут сам у његову стану доста удаљеном од центра, на спрату, високо. У једну од постојеће три собе с кухињом усељено је службено лице. У радној и уједно гостинској соби намештај стар, плакари дуж два зида набијени књигама. Радни сто с обичном столицом, на столу мала писаћа машина и нешто уредно сложених књига и новина.

Тек стигла с посла, ушла је Радованова сапутница Вера, коју сам упознао док је радила у издавачком предузећу „Култура“, уносећи својствену јој пријазност и топлину. Послужила нас је воћем и колачима, па кавом, и повукла се.

Предао сам Радовану часопис, очито узбуђен.

Осмотрио је корице, па стао да прелистава. Ја сам му узгред преводио наслове прилога. Код *Пјесама Али Бинака* задржао се нешто дуже.

— Је ли било тешко? — упитао ме.

— Истинска поезија је захвалан мамац, од прве те закачи и не пушта. . . Понела ме је магија непатворене уметности, храброст ствараоца.

— Да, да. . . — као да је тихо рекао. — Ето, припремио сам рукопис за посебно издање у које уносим и девету, раније написану али. . . још необјављену пјесму. . .

— Изврсно! — упадох одушевљен. А онда, снебивајући се: — Зар не видиш да твоје песме нису потписане?!

— Није то битно, зна се. . . Број је широког захвата, свестран и на завидној техничкој висини. Биће од помоћи нарочито младима. Почетак почетка је за сваку похвалу.

Лакнуло ми је. Стрепео сам од тога шта ће ми рећи, а он — осоколи!

Дошљаци. Пјесме Али Бинака, у ауторову издању, појавиле су се 1958. Више стотина примерака распродато је за два-три дана у јединој градској књижари. Уклоњен је тек мали део...

Сада смо имали последњу, комплетну верзију поеме. Ранији препев био је сиромашнији за једну, најдужу и, рекао бих, најсадржајнију песму, док се укупни број песама попео на дванаест. С много више искуства, уз спремност и могућност аутора да нужно протумачи, прионуо сам на нов препев и убрзо га привео крају.

Па ипак, књига на албанском угледала је свет тек после готово десет година од објављивања оригинала: Издавачко предузеће „Рилиндја“ припремила је, 1968, једно од својих наујспјелијих, двојезичких издања. Примедба аутора односила се једино на импозантни уметнички портрет Али Бинака (дело Б. Дочића) са корица књиге. Песник га је, наиме, стварајући, замишљао мршавијим.

* * *

Према уговору с издавачким предузећем „Јединство“ у Приштини, с краја 1967, био сам обавезан да препевам с албанског стихове једног од зачетника социјалне литературе на том језику — рано преминулог Милоша Ђерђ Николе, познатог као *Мидјени*. По материји на којој сам радио, песник ми је био веома близак. Не знајући један за другог, нас двојица смо готово истовремено (30-тих година) почели да пишемо — он као сеоски учитељ у најзабитнијим планинским пределима северне Албаније, а ја као гимназијалац у Пећи, питорескном граду равне и родне Метохије — у крајевима обесправљених шиптарских маса, окованих при том и ланцима древног кануна, опште заосталости, готово потпуне неписмености и беде.

Мислио сам да ћу обавезу извршити лако и успешно. Али, кад сам завршавао читање препева у првом покушају, песме су ми деловале сувопарно, без оног флуида оригинала, који је пленио. Тада бих напуштао посао и наново му се враћао. У таквом стању засићености и незадовољства учињеним, најох се у Београду и, као и обично, свратих до Радована и Вере. Било је то пре осамнаест година.

Радован ми се сад учинио блеђим, уморнијим него иначе; Вера брижна, и при испраћају сузних очију.

— Шта ти је, као да сву ноћ ниси ока склопио? — приметих Радовану.

— Па, готово да је тако. Доста радим, а ту су и године. Потом, сад ми ни простата не да мира. Заиста мало спавам, и због ње...

Као и обично, желио сам да утажим његову пријатељску радозналост:

— Превео сам, некако, Миђенија, али као да нисам потаман. Некако ми је теже преводити поезију на српскохрватски него што сам замишљао. Мањакају ми речи... А онда, упутио сам се у још једну авантуру: да преведем на српскохрватски *Këngët e Millosaos* (*Песме Милосоа*), значајно поетско дело европског романтизма писано на албанском језику. То је стиховани роман, срочен у другој половини XIX века од арбрешког песника и просветитеља, скупљача и истраживача народног стваралаштва — Јеронима де Рада, из јужне Италије... Затим, кад год стигнем, поред уобичајених редакура, коректура и осталог у „Јета е ге“, урадим понешто и на пољу науке.

— Добро ти то излазиш на крај!

— Не, нема краја, а онда, на жалост, све је мање моје поезије. За њу немам времена, или ми измиче самопоуздање, храброст у овом земану свакојаким чуда...

Он се насмешио:

— Пошаљи ми тај препев Миђенија, а чим их завршиш и *Пјесме Милосоа*. Погледаћу. Интересује ме... Само, похитај!

Првом поштом упутио сам му прекуцани рукопис *Слободни стихови* Миђенија. За циглу недељу дана вратио ми је рукопис на чијем је маргинама оловком, педантно, убележио своје примедбе. То је била драгоцену помоћ врсног znalца и писма и језика, човека који се несебично давао и кад је осетио да физички пропада.

* *
*

Последњих година, након операције простате с компликацијама, њему је било све теже. Подмукла болест, из дана у дан све суровија, приковала га је уз постељу. Не, он се није предавао. Са зебњом сам одлазио да га посетим, све жељнији човека и пријатеља добре душе и умне главе. Последњим снагама он се интересовао и радовао свему прогресивном у нас и у свету, а ми, пријатељи његови, радовали смо се што још траје, што врело његова стваралаштва снажно жубори и незадрживо тече, освајајући нове просторе. Последњих година све чешће налазимо панораме његове поезије по угледним часописима и новинама, његове књиге песама и приповедака, његов роман-првенац, стручно-научне текстове... Отимао се грозничавим радом да би оставио за собом сведене рачуне: да буде што пробраније и пречишћеније оно што је остварио у тешким условима... Тако је физички до-трајавала ова снажна личност, врсног песника и „непоправивог“ интернационалисте.

Esad MEKULI

MEMORIES OF AN HONORABLE MAN AND POET

This is a brief account by a friend comrade about Him — a highly respected poet and scholar, and a revolutionary: from the moment a young schoolboy met a tall slim university student with unforgettable blue eyes — about the Man who very early inhabited the dreams and the reality of the boy who was to become enchanted as a gymnasiast and student by the soul of a humanist and by his fiery poetry;

about the schoolboy who sent his contributions to juvenile and other magazines and who, later, as a student in 1937 prepared his first book of poetry for publication (which disappeared in the turmoils of war) — *Šiptar ti peva, Metohija* (An Albanian is singing to you, Metohija); two years earlier, »Greeting« a poem from this book addressed to »brothers, the youth the world over« — had been published in the *Granit*, a progressive magazine in Podgorica.

At the traditional poetry meeting held in the Gymnasium at Law School in Belgrade in 1937, a freshman was selected to recite his poem *To Metohia* — speaking of the position of Albanians »torn apart by love and hatred«. On leaving the packed hall after the meeting, flushed with excitement, he was met by two unforgettable blue eyes: — Radovan! — My dear boy! And then he went on briskly: — It's a good poem. Maybe the grass as soft as silk is inadequate is one comes to think of the painful reality of Metohia filled with blood and suffering...

The two of them rarely met (each one tortured by his own problems) except at the meetings held by the Students' Association of Kosmet. He, a distinguished communist, fighting for equality of men and peoples, against oppression and tyranny. Each time he brought a few valuable books and progressive magazines in which were published his poems.

Immediately after the war, in 1945, while working in the agitprop of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia, Radovan sent a letter on behalf of the CC to the OC CPY for Kosovo and Metohia recommending »the son of a khoja from Plav, Esad«, who... After all, it is warmer beside a friend and comrade!

In mid-1949, while compiling the material for the first volume of *Jeta e re* (New Fife), a literary magazine, it was decided to include in the next three volumes the »masterful poem *Došljaci. Pjesme Ali Binaka*, this song of songs about the sufferings of the Albanians, offering reconciliation and peace to all«. The original was published in the collection *Prkosne strofe* (Defiant Stanzas), Kultura, Belgrade, 1947. The translated version, with the comment by the editors, appeared without the name of the author.

Radovan was the first person to get a copy of the magazine, which was delivered to him by the editor-in-chief, who also apologized for the omission. Radovan was very pleased and honoured. Leafing through the pages he fixed his attention on *Këngët e Ali Binakut*. — »The lay-out is of superior quality. Adjusted to the milieu. A laudable beginning. I congratulate you and thank you... As for the name of the author — it's well known...«

The complete poem (with the ninth poem added) was published by the author in the form of a booklet in 1958. Several hundred copies were forwarded to the only bookshop in Priština and sold out within a couple of days. A small number was seized by the police. The Albanian translation was substantially improved and published by »Rilindja« in a bilingual edition as late as 1968.

Because of his ill health and old age, my visits became more frequent and his interest greater. He enjoyed talking about his new book on which he was working but was unwilling to talk about troubles with the publishers (who changed their mind). He was anxious to hear about Midjeni, the originator of social literature in Albania and about his only collection *Vargjet e lira* (Free verses). Also about Jeronim de Rada, a remarkable Albanian

and about his *Këngët e Milosaut* (Poems by Milosao) — an important work of European romantic period, written in Albanian (arbreški dialect) in the second half of the 19th century in southern Italy. Both books were being translated into Serbo-Croatian, I told him. He was very excited and said he would like to look through them as soon as possible.

The manuscript of the volume *Free verses* was sent to him immediately. He returned it a week later with valuable comments...

Radovan did not give in. At the time when he was bedridden, newspapers and magazines (even the ones in Albanian) often brought panoramic selections of his poetry. New collections of his poems and short stories appeared, as well as his first novel and scholarly works. He was fighting his illness off by hard work and despite dreadful pains refused to take drugs which blur consciousness in order to be able to bring things in order as best as he could: the things which he managed to create in very distressing situations...

This is how that honorable man, poet and scholar — »an incorrigible internationalist« — lived his last days.

